

Дмитро Шевчук

ПОЛІТИЧНЕ ЯК УЯВЛЕНЕ ТА СИМВОЛІЧНЕ: ДО ОНТОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО СВІТУ

У статті проаналізовано поняття політичного як уявленого та символічного. Звертається увага на інтерпретацію політичного світу як простору, що конституюється на основі соціального уявлення та символічних значень. Досліджуються також питання становлення соціальних уявлень, суті символізму та можливості раціонального осмислення політичного як уявленого та символічного.

Ключові слова: політичне, політичний світ, уявлення, символ, онтологія.

Shevchuk D. Political as imaginary and symbolic: to the ontology of political world

In the article it is analyzed the concept of political as imaginary and symbolic. Author pays attention to the interpretation of political world as space that is institutionalized on the basis of social imaginary and symbolic meaning. The questions of establishment of the social imaginary, the essence of symbolism and possibility of rational understanding of political as imaginary and symbolic are investigated.

Key words: political, political world, imaginary, symbol, ontology.

Шевчук Д. Политическое как воображаемое и символическое: к онтологии политического мира

В статье проанализировано понятие политического как воображаемого и символического. Обращается внимание на интерпретацию политического мира как пространства, которое конститутуруется на основании социального воображения и символических значений. Исследуются также вопросы становления социальных воображений, сути символизма и возможности рационального осмысления политического как воображаемого и символического.

Ключевые слова: политическое, политический мир, воображение, символ, онтология.

У рамках осмислення онтології політичного світу важливим аспектом є філософське розуміння суті політичного як такого. Одним із

способів проявлення політичного є представлення його як символічного та уявленого, що дає змогу показати глибокі зв'язки політичних феноменів із культурою та соціокультурними процесами, що впливали на формування порядку політичного світу. Такий спосіб розуміння політичного виводиться із того, що практично усі сфери людського буття просякнуті символічним та уявленим. Як вдало зазначив К. Касторіадіс, “стосунки між індивідами і групами, поведінка, мотивації не просто незбагненні для нас, але неможливі самі по собі поза категорією уявлюваного” [3, с. 181]. Політичний світ, відтак, постає як результат соціальної уяви та символічного обміну. Пов'язане це із тим, що політична реальність проектується на свідомість індивіда і далі моделюється свідомістю в акті імагінації. Політичне, яке проявляється як символічне та уявлене, надає суспільству внутрішньої згуртованості та закладає підстави для проведення різниці із Чужим/Іншим, а відтак, витворення власної ідентичності. Звернення уваги на систему символів, що зустрічаються в політичному просторі, генезис соціальної уяви (зокрема, тих її елементів, що формуються в епоху Нового часу і закладають основи сучасного розуміння політичних феноменів) дозволяє краще зрозуміти сутність сучасних феноменів, що пов'язані із утвердженням нового уявленого та символічного порядку, який дестабілізує класичний порядок політичного світу. Розуміння політичного як уявленого і символічного передбачає, крім цього, співвіднесення політичних феноменів із культурними системами, які часто їм передують та зумовлюють їхню появу. Такими системами можуть виступати, наприклад, ідеологія та утопія. Загалом, така інтерпретація політичного дає краще розуміння того, що ступінь і характер символізації, а також інтенсивність впровадження символів в простір політики визначається та обумовлюється політичною культурою.

Загальною метою цього дослідження є окреслення можливості осмислення політичного як символічного та уявленого на основі розгляду найбільш суттєвих аспектів творення та функціонування соціальної уяви як соціо-політичного феномену та зв'язку політики із символічним порядком, який обумовлює розуміння явищ політичного світу. Зауважмо, що окремі аспекти цієї проблематики були предметом вивчення низки сучасних філософів та політологів. У першу чергу слід згадати відоме дослідження націоналізму, представлене в праці Бенедикта Андерсона “Уявлені спільноти” (“Imagined Communities”), в якому, власне, проаналізовано способи конституювання політичної спільноти за допомогою уяви. Андерсонова концепція уявлених спільнот у певний спосіб закладає розуміння політичного як уявле-

ного в працях сучасних політичних і соціальних філософів. Зокрема, це очевидно, якщо звернутися до праці Чарльза Тейлора “Сучасні соціальні уявлення” (“Modern Social Imaginaries”). До проблеми розуміння ролі уявлення та символів в існуванні соціальних та політичних інституцій звертається Корнеліус Касторіадіс. Крім цього, розуміння політики як символічної сфери, представлене в рамках постфрейдівської психоаналітичної теорії, наприклад, у працях Ж. Лакана та С. Жижека. Загалом же, такий підхід до осмислення поняття політичного, а відтак, до розуміння способу буття феноменів політичного світу, може бути спрямований на вироблення нової онтології політичного. Так, наприклад, К. Касторіадіс декларує таке: “Уявлені соціальні значення покладають нас у присутність певного первинного, першопочаткового, неунікненого способу буття, продумати який, відштовхуючись від нього самого і в той же час не підпорядковуючи його вже наявним наперед логічно-онтологічним схемам, нам ще доведеться” [3, с. 447]. Цей новий підхід до осмислення політичного світу орієнтується на те, щоб мислити цей світ як реалізацію суспільно-історичного начала загалом та проявлення соціальної уяви в конкретних соціокультурних умовах зокрема.

Інтерпретацію політичного як символічного та уявленого можемо здійснювати на основі розуміння загальних принципів соціально-політичної онтології та способу існування соціальних і політичних фактів та інституцій. Згідно з Джоном Серлем, соціальна реальність має невидиму структуру. Це створює серйозні проблеми для соціально-філософського аналізу, оскільки соціальні факти видаються звичними та очевидними. Згідно із Дж. Серлем, соціальна онтологія вибудовується на трьох основних “стовпах”, а саме: колективній інтенціональності, надаванню функції та конститутивних правилах. Іntenціональність постає однією із властивостей свідомості як здатність нашого розуму уявляти об’єкти та стани речей у світі інакше, аніж вони є самі по собі. Тож інтенціональність використовується Дж. Серлем як термін для позначення характеристики уявлень, завдяки яким вони належать до чогось і на щось спрямовані. Колективна інтенціональність постає особливим видом інтенціональності. Дж. Серль зазначає таке: “Багато видів тварин, а наш вид [*homo sapiens* – Д. Ш.] особливо, мають здатність до колективної інтенціональності. Під нею я розумію не лише те, що вони залучені до спільної поведінки, але також те, що вони поділяють інтенціональні стани, такі як переконання, бажання та інтенції. На додаток до одиначної інтенціональності ми маємо також колективну інтенціональність. Яскравим прикладом цього є випадок, коли я ро-

блю щось лише як частина ми робимо щось” [9, с. 23]. Колективна інтенціональність постає як елемент, що забезпечує перехід від фізичної реальності до соціальної. Надавання функції для соціальних та політичних об’єктів і явищ, своєю чергою, пов’язана із здатністю свідомих агентів творити соціальні факти. Функції не є притаманні об’єкту чи явищу соціально-політичної реальності від початку, вони признаються щодо інтересів суб’єктів. А тому, можемо додати до цього, що суб’єктові слід уявити об’єкт як такий, що йому можна приписати певну соціальну чи політичну функцію. До цього додаються конститутивні правила. Вони постаються як своєрідний засіб впорядкування соціальної уяви. Це, по суті, такі правила, що створюють можливість певних соціальних і політичних дій. На основі цих правил творяться інституції, які можемо знайти в політичному світі. А тому, дещо перифразовуючи Дж. Серля, формулу конструювання соціальної та політичної реальності можемо представити у вигляді: X слід уявляти як Y в контексті Z . Тобто, іншими словами, соціальні речі та феномени несуть із собою певні соціальні значення в певному контексті. Останні ж постають як уявлені значення, тим самим творячи самі соціальні речі та феномени. У такий спосіб здійснюється інституціоналізація соціального та політичного світів. При цьому, як зазначає К. Касторіадіс, “інституціоналізація суспільства є те, чим вона є, і такою, якою вона є, остільки, оскільки вона “матеріалізує” магму уявлених соціальних значень, через відсилання до якої індивіди та об’єкти тільки й можуть бути схоплені і навіть просто існувати; і про цю магму також не можна сказати, що вона існує окремо від індивідів та об’єктів, яким вона дає бути” [3, с. 437]. В кожному разі розуміння політичного як символічного та уявленого передбачає також розуміння політичного світу як світу значень. Саме через конституювання себе як світ значень політичний світ, у певному сенсі, набуває можливості буття, оскільки він задовільняє потребу індивідів у смислах.

Політична спільнота може поставати як уявлений конструктор. Така її інтерпретація представлена, зокрема, Б. Андерсоном. У праці “Уявлені спільноти”, здійснюючи аналіз походження та поширення націоналізму як культурного артефакту особливого виду, дослідник дає визначення нації в антропологічному смислі. Нація – це уявлена політична спільнота як генетично обмежена і суверенна: “Вона [нація – Д. Ш.], – пише Б. Андерсон, – уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності” [1, с. 22]. Таке визначення на-

ції виводиться із переконання філософа, що будь-яка спільнота, яка є більшою за первісне поселення, є уявленою. Манера уявлення, таким чином, є підставою для розрізнення різного типу спільнот. Сама ж уява може поставати як неусвідомлений чинник цілісності та єдності спільнот. Уявлення модерних спільнот, стверджує Б. Андерсон, стало можливим через напіввипадкову та вибухоподібну взаємодію між капіталізмом як новим способом виробництва та системою виробничих відносин, друком як новою технологією комунікації та лінгвістичним розмаїттям людства, що є емпіричною даністю.

Загалом, політичний світ, його порядок та спосіб існування феноменів, що в ньому проявляються, визначаються, значною мірою, тим, як люди уявляють свою політичну та соціальну екзистенцію. У такий спосіб народжується феномен соціального уявлювання. Соціальне уявлювання, як визначає його, наприклад, Чарльз Тейлор, – це щось ширше та глибше за інтелектуальні схеми, до яких відсилаються люди, коли мислять про соціальну реальність. Соціальне уявлення стосується того, як люди ставляться до свого соціального та політичного буття, у який спосіб вони комунікують з іншими, які мають очікування та сподівання, а також які нормативні концепції витворюють з метою перелаштування політичного світу та які образи для цього використовують [10, с. 37]. Ч. Тейлор звертає увагу на три основні аспекти соціального уявлення: по-перше, це те, яким чином звичайні люди уявляють своє соціальне оточення, що виражається не теоретичними категоріями, але за посередництвом образів та різного роду нарацій; по-друге, це переконання, які характерні для усього суспільства, а не для малої групи теоретиків, які розробляють теорії соціальних та політичних устроїв тощо; по-третє, спільне розуміння певних феноменів політичного світу, що зумовлює спільні практики та відчуття легітимності дій на основі їх здійснення чи підтримки значною частиною суспільства. Соціальне уявлення може бути потрактоване як певна внутрішня мапа чи опис політичного світу, що, зокрема, сприяє нашій орієнтації в ньому і вказує на те, як можемо та повинні діяти в тих чи інших соціальних і політичних контекстах. При цьому Ч. Тейлор зазначає, що такий внутрішній опис не є теоретичним осмисленням соціального простору, оскільки значною мірою пов’язаний із соціальною та політичною практикою: “Розуміння, що складає частину практики, – пише він, – так стосується соціальної теорії, як мое вміння орієнтуватися у відомій мені місцині до її (детальної) мапи. Легко зможу зорієнтуватися, хоча ніколи не оглядав цієї місцини із загальної перспективи, яку дає мапа” [10, с. 40]. Соціальне уявлення

нам слід розуміти як складний феномен, що включає в себе принаймні два рівні – рівень соціальних і політичних фактів та рівень норм.

Сучасне соціальне уявлення постає результатом соціокультурних процесів, що відбувалися в політичному світі, починаючи з епохи Нового часу. Саме тоді постає новий моральний порядок, який проникає в порядок уявлюваного, здійснюючи трансформації засад політичного світу. З цього приводу Ч. Тейлор зазначає таке: “Модерна теорія морального порядку поступово проникає і перетворює наше уявлення. В цьому процесі те, що спочатку було лише ідеалізацією, стає складним соціальним уявленням завдяки прийняттю та зв’язку із соціальною практикою, як традиційною, так і часто з тією, що була змінена завдяки контакту” [10, с. 45]. Прикладом проявлення цих змін є революції, що мали місце в XVIII-XIX ст. Одним із наслідків цих процесів було впровадження в політичний світ ідеї соціального конструктивізму, який став рисою політичної культури. Загалом же, ці процеси демонструють як зміни соціального уявлення зумовлюють зміни нашого політичного світу.

Соціальна та політична реальність конституюється уявою, але уява може діяти як конструктивно, так і деструктивно щодо політичного світу. Вона може утверджувати актуальний стан речей в політичному світі, або ж піддавати його сумнівові. Згідно з П. Рікером, своєрідними типами неадекватності суспільної уяви є, наприклад, ідеологія та утопія [6, с. 8]. Буття людини в політичному світі тісно пов’язане із цими феноменами. Ідеологія може інтерпретуватися навіть як спосіб конструювання суб’єкта політичної дії за допомогою відсилання до уяви. Утопія, натомість, постає як уявлення реальності, що характеризується найкращою реалізацією політичних ідеалів, наприклад, рівності, справедливості, демократії тощо.

При цьому слід також звернути увагу на те, що неадекватність конституювання політичного світу за допомогою уяви може мати місце тоді, коли політичне цілком витісняється в уяву і редукується до уявлюваного образу. У такий спосіб втрачається безпосередність політичного буття, що зумовлює перетворення політичного на постполітичне. Останнє є наслідком раціоналізації політичного світу: “Сучасний світ, якщо судити про нього поверхово, доводить або намагається довести раціоналізацію до своєї межі.... Як не парадоксально, незважаючи на, а скоріше в результаті цієї скрайньої “раціоналізації” життя сучасного світу виявляє настільки високий ступінь підкорення уявлюваному, що в цьому вона не має собі рівних в жодній архаїчній чи історичній культурі” [3, с. 175]. Наслід-

ком такого підпорядкування реальних об’єктів уявлюваному є те, що образ починає панувати над дійсністю, а політичний світ характеризується спектаклярністю. При цьому раціональне трансформується у псевдорациональне, яке проявляється, наприклад, у тому, що політичне проявляє себе через універсум символів, які зациклюються лише на собі і не відтворюють реальності. У такий спосіб політичний світ може бути інтерпретований та підданий критиці як “суспільство спектаклю”. Концепцію суспільства спектаклю представив французький мислитель середини ХХ століття Гі Дебор, який стверджував, що на сучасному етапі розвитку все життя проявляється як нагромадження спектаклів [2]. Спектакль постає як світогляд, що реалізувався в дійсності, набув матеріального втілення та став об’єктивним. Згідно із Гі Дебором поняття спектаклю викликає декілька конотацій, які мають відношення до сучасного способу існування політичного світу, а саме: пасивність суб’єктів-глядачів, візуальний характер пізньокapіталістичної економіки, постановка дій влади, умовність соціальних конвенцій. Тож спектакль можна потрактувати як концентрацію нереальності реального політичного світу. В цьому аспекті політичне як уявлене протиставляється політичному як практичній діяльності, оскільки спектакль не допускає активності суб’єкта, зумовлюючи лише його несвідомі реакції. Крім цього, політичні феномени, які в суспільстві спектаклю перероджуються в уявлення, протистоять самим собі, оскільки мають місце значні суперечності між їхніми безпосередніми проявами в політичному світі та їхнім опосередкованим образом представлення в уяві.

Політичний світ є світом символічної дії. Здатність до символізації, згідно з П. Рікером, є однією із основних здібностей людини. Символ П. Рікер розуміє як структуру значення, де один смисл, який є прямим, первинним і буквальним, означає також інший смисл, який є вторинним та неочевидним і який можна зрозуміти, лише відсилаючись до первинного смислу [5, с. 44]. У такий спосіб, політичний світ перетворюється на герменевтичне поле. Дія в цьому світі є символічно опосередкованою, оскільки передбачається, що суб’єкт дії є здатним до мовної діяльності. Символи тісно пов’язані із мовою, за допомогою якої відбувається вираження уявлень та відтворення світу. “... Символи, які розглядаються в широкому значенні, – пише П. Рікер, – залишаються іманентними дії, безпосереднє значення якої вони конституують; але вони можуть конституювати також автономну сферу уявлень культури: вони, відповідно, виражені в якості правил, норм і т. д.” [4, с. 11]. Пов’язання символізму із діями в політичному світі

дає можливість уникнути психологізму, але дозволяє зберегти зв'язок із антропологічним та соціально-філософським підходами, що, своєю чергою, обумовлює необхідність брати до уваги культурний та соціально-політичний характер символічних дій та значень, які вони несуть собою. Застосування ж герменевтичного підходу зумовлене тим, що, як переконує П. Рікер, символічні системи структуруються в сукупності значень і набувають будови, яка співвідносна будові тексту. Герменевтична інтерпретація символіки при цьому постає як варіант саморозуміння та розуміння буття. Таке розуміння політичного світу передбачає необхідність прийняти до уваги необхідність існування всеохопних символічних систем, що утворюють контекст, в якому проявляються та набувають значення конкретні феномени, що постають у політичному світі.

Аналіз політичного світу як сфери символічного представлено постфрейдівським психоаналізом Ж. Лакана та С. Жижєка. Політичне розуміється тут як таке, що реалізується на основі символічного обміну. Символічне структурується мовою, а тому воно несе із собою різного роду соціальні кодифікації (принципи, правила, заборони, спонуки тощо). Тим самим, порядок “Символічного” передбачає те, що кожного разу, коли ми вступаємо в інтеракцію із іншими людьми, то фактично потрапляємо в складну мережу правил та інших передумов нашої комунікації. Крім цього, в рамках символічного порядку ми витворюємо уявлення про “Великого Іншого”, який має забезпечити легітимність існування тих чи інших феноменів політичного світу і загалом його порядку.

Розгляд соціальних та політичних інституцій через звернення до символічного порядку постає альтернативою до функціоналістського підходу в осмисленні феноменів політичного світу, згідно з яким стверджується, що інституції не піддаються осмисленню інакше, аніж через звернення до їхніх функцій. На тісний зв'язок усього, що відкривається нам у суспільно-історичному світі, із символічним звернув увагу Корнеліус Касторіадіс у праці “Уявлені інституції суспільства” [3, с. 133]. Зокрема, філософ займає позицію, згідно з якою інституції є символічними, соціально санкціонованими системами, в яких комбінуються в різноманітних співвідношеннях функціональна та уявна складові. Символічний порядок, у певному сенсі, робить можливим проявлення реальних дій в соціальному та політичному світах. К. Касторіадіс зазначає, що реальні, індивідуальні та колективні дії, – праця, споживання, війна, любов, народження, – численні матеріальні продукти і процеси, без яких жодне суспільство не могло

б проіснувати ані миті, не є символами (не завжди, не безпосередньо). Але ні те, ні інше неможливе поза матерією символічного. Тож, таким чином, можемо ствердити, що соціальні та політичні інституції не слід зводити до символів, однак їхнє існування неможливе поза рівнем символічного, що зумовлює для них необхідність створювати свою символічну мережу. К. Касторіадіс, подібно до П. Рікера, звертає увагу на те, що ми зустрічаємося із символічним передусім у мові. Хоча додає до цього, що в соціальному бутті порядок символічного представляється також соціальними та політичними інституціями. В політичному світі фактично витворюється певна символічна мережа, або, як її окреслює К. Касторіадіс, – “санкціонована система символів”. При цьому філософ фактично звертається до неомарксистської теорії гегемонії А. Грамші та постструктуралістської теорії соціального дискурсу, зазначаючи, що роль символів, які складають подібні системи, полягає в тому, щоб прив’язати позначене (уявлення, розпорядження, приписи, наслідки тощо) із позначенням, яким виступають символи, та узаконити цю залежність, тобто нав’язати її певній групі чи навіть усьому суспільству. В результаті творення та існування такої мережі символів політичний світ пронизаний сіткою ритуальних відносин.

При розгляді політичного світу як простору, де реалізується символічний порядок та соціальне уявлення, постає питання про можливість раціоналістичної інтерпретації символічного та уявного рівня. Тобто, іншими словами, чи можемо ми чітко окреслити межі символічного та уявленого, відтак, і межі політичного, що постає через символічне та уявлене? Адже символічний порядок, якби ми не прагнули максимально повного та раціонального осмислення тих чи інших феноменів, що ним породжені, завжди містить дещо, що такому поясненню та інтерпретації не піддається. Те ж саме можемо ствердити стосовно соціального уявлення: “Це [соціальне уявлення – Д. Ш.] значною мірою неструктуроване та неартикульоване розуміння цілої нашої ситуації, в рамках якого окремі риси нашого світу являють нам свої сенси. Ніколи не може воно бути адекватно вираженим у формі чітких доктрин з огляду на його необмежену та неокреслену суть” [10, с. 39]. Зокрема, щодо символічного та уявлюваного не може бути чітко встановлених причинно-наслідкових зв’язків та однозначного визначення. Символ, зокрема, характеризується відносною невизначеністю, що може поставати як наддетермінація символів (велика кількість позначених може бути пов’язана із одним позначенням) або ж надсимволізація смислів (одне позначене може бути виражене ба-

гатьма позначеннями). К. Касторіадіс зазначає щодо символізму, що той не є вільно вибраним, ані нав'язаним суспільству, не є простим нейтральним інструментом, ані прозорим посередником, ані тим, що керує суспільством, ані тим, що підлягає лише функціональності. При цьому, "... "вибір" символу ніколи не може бути ані абсолютно неминучим, ані суто випадковим. Символ не нав'язує себе із неминучістю природних явищ, але в той же час він не може бути так або інакше не співвіднесеним із реальним" [3, с. 135]. Можливість пояснення та інтерпретації символічної природи соціальних та політичних інституцій можемо виводити з того, що символи, які зустрічаємо в політичному світі, не беруться нізвідки, тобто не витворюються на основі безмежної свободи уявлення, але на основі вже символічних систем, що існують, тобто використовуючи певну данність. Тут фактично задіюється спосіб розвитку культури на основі нашарування та надбудовування культурних пластів.

Символізм політичного світу тісно пов'язаний із уявою про політичне та спирається на загальні механізми конструювання соціальної та політичної реальності, а саме здатність бачити речі інакше, аніж вони є насправді. Однак певні спотворення в політичному світі можуть мати місце, коли новий символізм починає використовуватися для позначення старої ситуації, що призводить до неможливості схопити суть політичних феноменів. У цьому сенсі відбувається певна трансформація політичного на символічному рівні, що зумовлена лише впровадженням певних змін у дискурсивні практики.

Загалом на основі окреслення політичного як символічного можемо зрозуміти краще способи дискурсивізації політичного світу. "Дискурс, – пише К. Касторіадіс, – нерозривно пов'язаний із символом, і це не просто якась "зовнішня умова": дискурс бере своє начало в символізмі, але це не значить, що він ним фатально поневолений. Метою дискурса є зовсім не символізація. Смысл, який даний у відчутті, в мисленні та в уявленні, – ось до чого він прагне" [3, с. 157]. Політичний світ може розумітися як нескінченне поле дискурсивності (наприклад, таке розуміння представлено в працях Е. Лакло та Ш. Муф [8]). Завдяки цьому конкретний дискурс ніколи не може повністю стабілізуватися та утвердитися. Зумовлене це також і тим, що в рамках символізації постійно здійснюється операція з переміщення смислу. Це, своєю чергою, може перешкоджати схопленню істинного способу існування того чи іншого явища в політичному світі.

Уявлення та символізація відіграють важливу роль для формування політичної ідентичності. Кожна спільнота відчуває потребу у

вигоренні (конструюванні) власної ідентичності: “Суспільство повинне визначити свою “ідентичність”, свою структуру, навколишній світ, своє ставлення до нього та об’єктів, які він містить, свої потреби та свої бажання. Без цих “визначень” неможливе існування людського світу, суспільства і культури – оскільки все в такому випадку залишилося б нерозрізненим хаосом” [3, с. 165]. Значну роль для вирішення проблем ідентичності відіграють уявлення, а також відсилання до певних символів, наприклад, тих, що дають розуміння нашого місця в часі і просторі, що зумовлюють наше ставлення до інших та наші уявлення про їхній спосіб буття.

Творення інституцій на основі уявлення та впровадження соціальних значень зумовлює перебування політичного світу у процесі постійного становлення та самозміни. Таким чином, політичне постає засобом проявлення і утвердження соціального та історичного в світі людини.

Осмилення політичного як уявленого та символічного доповнює дві інших концепції політичного (концепцію політичного як антагоністичного та концепцію політичного як агоністичного), які мають місце в сучасній політичній філософії. Розуміння поняття політичного через звернення до соціальної уяви та символізму допомагає окреслити важливий аспект творення онтології політичного світу. Крім цього, такий підхід вказує на необхідність певного переосмилення політичної онтології, яке б приймало до уваги вкорінення політичного світу в простір культури та особливості буття людини в світі, передбачаючи, таким чином, системи людських уявлень та символів як значимі елементи конституювання політичного.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор. – М. : Логос, 2000. – 184 с.
3. Касториadis К. Воображаемое установление общества / К. Касториadis. – М. : Логос, 2003. – 480 с.
4. Рикёр П. Герменевтика и метод социальных наук // Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. – М. : Изд. центр “Academia”, 1995. – С. 3-18.
5. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр ; пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. – М. : “КАНОН-пресс-Ц”; “Кучково поле”, 2002. – 624 с.
6. Рикёр П. Идеология та утопия / П. Рикёр. – К. : Дух і літера, 2005. – 386 с.
7. Тейлор Ч. Что такое социальное воображаемое? // Неприкосновенный

запас. – 2010. – № 1 (69). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/69/te3.html>.

8. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics. 2d edition – London, New York: Verso, 2001 – 198 p.

9. Searle J. The Construction of Social Reality. – New York: The Free Press, 1995. – 241 p.

10. Taylor Ch. Nowoczesne imaginaria społeczne. – Kraków: Znak, 2010. – 256 s.

***Рецензент:** кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та філософії Національного університету “Острозька академія” М. О. Зайцев*